

KAYIT DIŞI KADIN İSTİHDAMININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Selin KÖMÜR¹

Turgut BAYRAMOĐLU²

Kübra ELMALI³

ÖZET

Türkiye ekonomisi açısından önemli yapısal sorunlardan biri olan kayıt dışı ekonomi, işgücü piyasasında özellikle kayıt dışı istihdam biçiminde kendini göstermektedir. Bu bağlamda, kayıt dışı istihdamdan en fazla etkilenen grupların başında kadınlar gelmektedir. Türkiye’de 2025 yılının On İkinci Kalkınma Planını kapsamında Aile Yılı olarak ilan edilmesi, kadına yönelik istihdam konusuna dikkat çekmiştir. Bu çalışmada, 2007-2024 dönemine ait Türkiye’nin Düzey 2 bölgelerinden elde edilen gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), kayıtlı ve kayıt dışı kadın istihdamı, doğum oranı, göç ve nüfus değişim oranı gibi demografik göstergeler dikkate alınarak, kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi amacıyla Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri, nedensellik yönünün belirlenmesi için ise Dumitrescu-Hurlin panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen regresyon analizinin bulgularına göre, kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, kayıt dışı kadın istihdamındaki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kadınların işgücü piyasasına kayıtlı olarak katılımlarını teşvik edecek kamu politikalarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, kadınların mesleki becerilerinin artırılması, eğitim düzeylerinin yükseltilmesi ve nitelikli işgücü olarak istihdam edilmelerini sağlayacak destekleyici eğitim programlarının ve sosyal gelişim odaklı seminerlerin düzenlenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı İstihdam, Kayıt Dışı Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme

¹ Bayburt Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-7964-126X, selinkomur@bayburt.edu.tr

² Bayburt Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0778-0516, tbayramoglu@bayburt.edu.tr

³ Bayburt Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6638-396X, kubraelmali@bayburt.edu.tr

THE IMPACT OF INFORMAL FEMALE EMPLOYMENT ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The informal economy stands as a significant structural challenge for the Turkish economy, particularly manifesting as informal employment within the labor market. In this context, women constitute one of the demographic groups most profoundly affected by informal employment. The declaration of 2025 as the Year of the Family within the scope of the Twelfth Development Plan in our country has drawn attention to the issue of employment for women. This study endeavors to assess the impact of informal female employment on economic growth, employing a panel data analysis approach. The analysis incorporates data from Turkey's NUTS 2 regions for the period of 2007-2024, encompassing gross domestic product (GDP), registered and informal female employment, birth rates, migration, and population change rates. Furthermore, to examine the long-run relationships among the variables, Pedroni and Kao cointegration tests were employed. Subsequently, the Dumitrescu-Hurlin panel Granger causality test was applied to determine the direction of causality. The findings from the conducted regression analysis indicate a statistically significant and negative effect of informal female employment on economic growth. Consequently, it is concluded that an increase in informal female employment adversely affects economic growth. The results underscore the necessity of developing public policies designed to encourage women's formal participation in the labor market. Within this framework, it is recommended to enhance women's vocational skills, elevate their educational attainment, and organize supportive training programs and social development-focused seminars to facilitate their employment as skilled labor.

Keywords: Informal Employment, Informal Female Employment, Economic Growth

GİRİŞ

Güçlü ve sürekli büyüme tüm ülke ekonomilerinin başlıca hedefi olmuştur. Bu doğrultuda ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması ve üretim faktörlerinin etkin kullanımı oldukça önem arz etmektedir. Üretim faktörlerinden en önemlisi işgücüdür. İşgücü piyasasında ise en önemli unsur olan kadınlar, ülke ekonomilerinin katma değer dinamiğinin parçasıdır.

Bir ekonominin gelişmişlik düzeyi, büyük ölçüde üretim kapasitesi ve sahip olduğu beşeri sermayenin niteliği ile ilişkilidir. Bu bağlamda, kadınların ekonomik hayattaki üretkenliği ve etkinliği, ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal dönüşüm süreçlerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Kadınların işgücü piyasasına katılımı, yalnızca ekonomik büyümeye katkı sağlamakla kalmamakta; aynı zamanda gelir dağılımında adaletin sağlanması, üretim kaynaklarının etkin kullanımı ve kamu gelirlerinin artışı gibi alanlarda da olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Ancak tarihsel süreçte ve günümüzde, kadınlar işgücü piyasasında erkeklere kıyasla daha dezavantajlı bir konumda yer almakta ve bu durum çeşitli ekonomik ve toplumsal etkenlerle pekiştirilmektedir. Özellikle resmi sektör istihdamında karşılaşılan yapısal engeller, birçok kadının kayıt dışı işlerde düşük ücretlerle çalışmasına neden olmaktadır.

Kısa vadede istihdam yaratma ve gelir sağlama açısından olumlu görünse de, kayıt dışı istihdamın uzun vadede hem çalışanlar hem işverenler hem de devlet açısından ciddi yapısal sorunlara yol açtığı bilinmektedir. Devletin vergi kayıplarına uğramasına neden olan bu durum, aynı zamanda vergi sisteminin etkinliğini, adil rekabet ortamını, kaynak tahsisini, sosyal güvenlik yapısını ve genel ekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çerçevede, kayıt dışı istihdamın makroekonomik etkileri, özellikle ekonomik büyüme üzerindeki yansımaları, bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Özellikle kadınlar açısından bu durum, düşük ücret, sınırlı kariyer fırsatları ve sosyal koruma eksikliği ile birleşerek ekonomik büyüme üzerinde dolaylı ve doğrudan negatif etkiler yaratır.

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği, üretim faktörlerinin etkin kullanımına ve beşerî sermayenin niteliğine bağlıdır. Bu bağlamda kadın işgücü, yalnızca ekonomik üretim kapasitesini artırmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal kalkınma, gelir dağılımında adalet ve yoksulluğun azaltılması gibi alanlarda da kritik rol oynar.

Türkiye’de kayıt dışı istihdam, uzun süredir işgücü piyasasının yapısal sorunlarından biridir. Özellikle kadınlar, kayıt istihdamdaki yapısal engeller, düşük ücretler ve sosyal güvenlik kapsamı eksiklikleri nedeniyle kayıt dışı sektörlerde daha yüksek oranda yer almaktadır.

Sosyal Güvenlik Kurumu(SGK) verilerine göre, 2021 yılında kadınların %36’sı kayıt dışı istihdamda çalışmakta olup bu oran OECD ortalamasının yaklaşık üç katıdır. 2023 itibarıyla %34’e gerilese de hâlen yüksek seviyesini korumaktadır. Kayıt dışı istihdam, kısa vadede gelir yaratma açısından cazip görünse de uzun vadede vergi kayıpları, sosyal güvenlik sisteminin zayıflaması, iş güvencesizliği ve verimlilik kayıpları gibi olumsuz sonuçlar doğurur. Özellikle kadınlar açısından bu durum, düşük ücret, sınırlı kariyer fırsatları ve sosyal koruma eksikliği ile birleşerek ekonomik büyüme üzerinde dolaylı ve doğrudan negatif etkiler yaratır.

Bu çalışma, 2007-2024 döneminde Türkiye’de kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemektedir. Çalışmada bölgesel düzeyde (Düzyey-2) uzun dönemli veri seti kullanılarak kayıt dışı kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hem yönü hem de büyüklüğünü belirleyen ampirik bulgular tespit edilmiş, hem de bulgulara yönelik güncel politika önerileri ile ilişkilendirilerek kadın istihdamına yönelik strateji ve hedefler tartışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdam kavramları ele alınmış, ilgili literatür özetlenmiş ve kayıt dışı istihdamın Türkiye’deki mevcut boyutları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise, 2007-2021 yılları arasındaki dönemi kapsayan bir panel veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde, Türkiye’nin Düzyey 2 bölgelerine ait gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) bağımlı değişken olarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı değişkenler arasında kayıtlı ve kayıt dışı kadın istihdamı, göç hareketliliği, doğum oranları ve nüfus değişkenleri yer almaktadır. Bu çerçevede, kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Son olarak, çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgular özetlenmiş ve politika yapıcılara yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde kayıt dışı kadın istihdamı üzerine yapılan çalışmalar kadınların kayıt dışı istihdama yönelme nedenleri ve kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır.

1.1. Kadınların Kayıt Dışı İstihdama Yönelme Nedenleri

Ergüder (2006) Türkiye’de kadın işgücünün kayıt dışı sektördeki konumunu incelemiş ve ekonomik kriz dönemlerinde kadınların esnek ve düşük maliyetli işgücü olarak daha fazla tercih edildiğini belirtmiştir. Kümbetoğlu, User ve Akpınar (2010), tekstil, hizmet ve gıda sektörlerindeki kadın işçilerin düşük ücret, iş güvencesizliği ve uzun çalışma saatleri gibi sorunlar yaşadığını saha araştırmasıyla ortaya koymuştur.

Öztürk ve Başar (2018) TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verilerini kullanarak, eğitim düzeyi arttıkça kadınların kayıtlı çalışmayı tercih etme eğiliminin yükseldiğini göstermiştir. Özbay (2020) Suriyeli sığınmacı göçünün, kadın ve çocuk kayıt dışı istihdamını artırdığını tespit etmiştir.

Artık (2022) İstanbul tekstil sektöründe kadınların kayıt dışı istihdama yönelme nedenlerini incelemiş, Özçatal ve Güven (2022) ise COVID-19 döneminde kadınların kayıt dışı istihdamda yaşadığı gelir kayıplarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirdiğini vurgulamıştır. Ağırkaya (2022) eğitim ve bilişsel beceri düzeyinin istihdam tercihlerinde belirleyici olduğunu göstermiştir.

Lu (1992) Tayvan’da evli kadınların istihdam tercihlerinde aile yapısı ve işgücü piyasasındaki cinsiyet temelli iş bölümünün etkili olduğunu ortaya koymuştur. Basumatary (2013) Hindistan’da kadın dokumacıların çoğunun göçmen ve düşük eğitilmiş olduğunu, güvencesiz koşullarda çalıştığını tespit etmiştir.

Mishra vd. (2024) Hindistan’daki kayıt dışı imalat sektöründe taşeronlaşma stratejilerini ve bunun kadın istihdamına etkilerini panel veri ile incelemektedir. Taşeronlaşma, kayıt dışı istihdam oranlarını artırmakta ve verimliliği düşürmektedir. Zaman vd. (2024) Bangladeş’te kadın göçmenlerin kayıt dışı sektöre yönelmesini etkileyen faktörleri analiz etmektedir. Eğitim eksikliği, sosyal ağların rolü ve düşük kayıtlı istihdam talebi öne çıkmıştır. Çalışma, göç ile kayıt dışılık arasındaki bağlantıyı güçlü biçimde göstermektedir. Zhan vd. (2025) Küresel ölçekte, özellikle Çin odaklı olarak, kayıt dışı kadın çalışanların sosyal destek eksikliğinin sağlık ve üretkenlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sosyal destek programlarının eksikliği, iş gücü verimliliğinde düşüşe neden olmaktadır. Nyangchak (2025) Çin’de kadın işgücünün kayıt dışı ve tarımsal sektörlerde yoğunlaşmasını toplumsal yeniden üretim teorisi çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu yapı düşük verimlilik ve düşük gelir döngüsünü pekiştirmektedir.

Yılmaz ve Aksoy (2025) pandemi sonrası dönemde evden çalışmanın kayıt dışı kadın istihdamı dinamiklerini değiştirdiğini, özellikle hizmet sektöründe hibrit modelin yaygınlaştığını göstermiştir.

1.2. Kayıt Dışı Kadın İstihdamının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Elgin ve Elveren (2021) 125 ülke verisiyle kayıt dışı sektör büyüklüğü, gelir eşitsizliği ve kadın istihdamı arasındaki ilişkileri analiz etmiş, yüksek gelirli ülkelerde negatif, düşük gelirli ülkelerde ise pozitif yönlü etkileşim bulmuştur. Dirienzo ve Das (2021) ise kayıt dışı ekonominin, resmi kadın girişimciliğini engellediğini göstermiştir.

Bölükbaş (2018) ve İnal (2019) Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki bulurken, Dam vd. (2018) anlamlı bir etki tespit edememiştir. Şahin (2022) 31 Avrupa ülkesinde kadın istihdamının büyümeyi desteklediğini, ancak kayıt dışılığın bu etkiyi zayıflattığını göstermiştir.

Kara ve Demir (2023) Türkiye’de kayıt dışı kadın istihdamının bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini mekânsal panel veri analiziyle incelemiş, yüksek kayıt dışılık oranlarının bölgesel gelir farklarını artırdığını bulmuştur. OECD (2024) Raporu, dijitalleşmenin kadınların kayıt dışı istihdamdan kayıtlı sektöre geçişini hızlandırabileceğini ancak eğitim düzeyi ve teknoloji erişiminin belirleyici olduğunu vurgulamıştır.

Aggarwal (2025) Hindistan’da kendi hesabına çalışan ve geçici işlerdeki kadın işçilerin ekonomik kırılganlıklarını inceleyen istatistiksel bir analizdir. Ekonomik dalgalanmalar bu gruptaki kadınların gelirlerini doğrudan etkilemekte, büyüme ile ters yönlü bir ilişki gözlenmektedir. Fernandez (2025) Latin Amerika’da kadın girişimcilerin kaynak kısıtlı ortamlarda kayıt dışı sektörden çıkma kararlarını analiz eden vaka çalışmasıdır. Ekonomik destek ve girişimcilik programlarının eksikliği, kayıt dışılıkta kalma süresini uzatmaktadır.

Yukarıda özetlenen çalışmalar, kadınların kayıt dışı istihdamda yer alış biçimlerini, bu tercihler üzerinde etkili olan sosyoekonomik faktörleri ve sektörel dağılımlarını farklı ülkeler ve bağlamlar üzerinden ele alarak önemli bulgular ortaya koymuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’de yapılan çalışmaların anket verisi üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Söz konusu literatür, kadınların kayıt dışı istihdamında eğitim düzeyi, aile yapısı, göç, sosyal güvenlik erişimi ve cinsiyet temelli iş bölümü gibi dinamiklerin belirleyici olduğunu ortaya koyarken, kayıt dışı çalışmanın kadınlar açısından düşük ücret, güvencesizlik ve kötü çalışma koşulları gibi olumsuzluklarla birlikte seyrettiğine de işaret etmektedir. Literatürde kayıt dışı kadın istihdamı üzerine yapılan birçok çalışma mikro düzeyde değerlendirmeler içerirken, makroekonomik düzeyde ekonomik büyüme ile olan ilişkisini analiz edilmesi mevcut boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede çalışma, diğer çalışmalardan farklı olarak, Türkiye özelinde kayıt dışı kadın istihdamının makroekonomik bir yansıması olan ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri yöntemi ile analiz ederek kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sadece tanımlayıcı düzeyde değil, aynı zamanda neden-sonuç ilişkisi bağlamında panel veri analiz teknikleriyle ampirik olarak ortaya koymaktadır.

2. KAYITDIŞI İSTİHDAM

Kayıt dışı ekonomi, genel olarak resmi kayıtlara geçmeyen ekonomik faaliyetleri ifade ederken, davranışsal yaklaşıma göre ekonomik faaliyetin niteliğine bağlı olarak tanımlanmaktadır (Fleming vd., 2000, s. 387). Beyan edilen milli gelir ile fiili gelir arasındaki farkı kapsayan beyan dışı ekonomi; enflasyon, işsizlik, gelir adaletsizliği, yüksek vergi yükü, düzensiz kentleşme, eğitim yetersizliği ve politik faktörler gibi unsurların etkisiyle artış göstermektedir (Önder, 2002, s. 241). Kayıt dışılığın genellikle olumsuz ekonomik sonuçlar doğurduğu kabul edilmekle birlikte, bazı araştırmalar işsiz kesime istihdam sağlama, üretim maliyetlerini düşürerek rekabet avantajı yaratma ve kriz dönemlerinde ekonomiyi canlandırma gibi olumlu yönlerine de dikkat çekmektedir (Sugözü, 2010). Ancak kayıt dışı ekonominin genişlemesi, milli gelir ve işsizlik gibi makroekonomik göstergelerin güvenilirliğini azaltarak etkin mali politikaların oluşturulmasını zorlaştırmakta, vergi gelirlerinde azalmaya yol açarak bütçe açıklarını büyütmede ve haksız rekabet ile sosyal eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s. 15).

İstihdam, günümüzde hem ekonomik hem de sosyal yapının temel problemlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, istihdamın önemli bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yüksek enflasyon ve etkin ekonomik denetim eksiklikleriyle birlikte sıkça gözlemlenen bir durumdur. Kayıt dışı istihdamın sebepleri ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak bürokratik, idari, mali, ekonomik, sosyal ve kültürel etkenlerden de etkilenmektedir (Dam vd., 2018, s. 298).

Kayıt dışı ekonomiye katılım, kayıtlı ekonomi ve toplum açısından pek çok olumsuz duruma yol açmaktadır. Kayıt dışı istihdamın en belirgin olumsuz etkilerinden biri, kamu gelirlerinde azalma yaşanmasıdır. Kayıt dışı istihdamdaki bireylerden kamu tarafından prim ya da vergi toplanamamaktadır ya da bu gelirler olması gerekenin çok daha altında kalmaktadır (Sarıca, 2006, s. 24). Bu durum, vergi kaybı sonucu kamu gelirlerinin azalmasına ve dolayısıyla kamu hizmetleri için yeterli kaynağın sağlanamamasına yol açmaktadır. Buna ek olarak, kayıt dışı istihdamın yaygınlaşması; iş güvencesinden yoksun, düşük standartlara sahip çalışma koşullarının artmasına, kayıtlı işletmeler açısından piyasa dengesini bozan haksız rekabet ortamının oluşmasına ve sendikal örgütlenme ile toplu pazarlık mekanizmalarının zayıflamasına yol açmaktadır (Webb vd., 2020, s. 1013). Bunun yanı sıra, asıl büyük kayıpları ise kayıt dışı çalışanlar yaşamaktadır. Kayıt dışı istihdam çalışanların sosyal güvenlik olanaklarından yoksun kalmalarına sebep olmaktadır. (Çoruhlu Kamalıoğlu, 2014, s. 64).

Türkiye’de ise, yoksulluk ve işsizlik gibi sosyal ve ekonomik sorunlar, kayıt dışı istihdamın en temel sebepleri olarak öne çıkmaktadır. 1980’li yıllardan itibaren kayıt dışı istihdam, Türkiye ekonomisinde yapısal bir sorun niteliği kazanmıştır. Özellikle son dönemde sosyal güvenlik sistemindeki açıkların kamu bütçesi üzerindeki mali yükü artırması ve nüfusun giderek yaşlanması gibi demografik ve ekonomik gelişmeler, kayıt dışı istihdam konusunu daha görünür kılmış; bu durum, ilgili alanlarda tartışmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur. Türkiye’deki kayıt dışı istihdam dinamikleri, işgücü arzı ve talebinin birlikte etkileşimde bulunduğu bir yapıdadır. İşgücü arzı kırsaldan kente göçen niteliksiz işgücünün kamu sektörünün yetersiz istihdam nedeniyle düşük ücretlere razı olarak kayıt dışı çalışmaya yönelmesine yol açmaktadır.

İşgücü talebi ise, küresel pazarlardaki rekabetle başa çıkabilmek adına işverenlerin işçilerini kayıt dışı olarak çalıştırarak maliyetlerini düşürme çabaları doğrultusunda artmaktadır (Yanici Erdal, 2019, s. 232).

Hızlı nüfus artışı ya da yoğun kentleşme süreçlerinin yaşandığı ülkelerde, kentsel alanlarda oluşan işgücü fazlası büyük ölçüde kayıt dışı sektör tarafından istihdam edilmektedir. Özellikle sosyal güvenlik sistemlerinin yetersiz olduğu ya da emeklilik gelirlerinin temel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı ülkelerde, kayıt dışı istihdam çoğu birey için zorunlu bir geçim mekanizması olarak öne çıkmaktadır (OECD, 2002, s. 161).

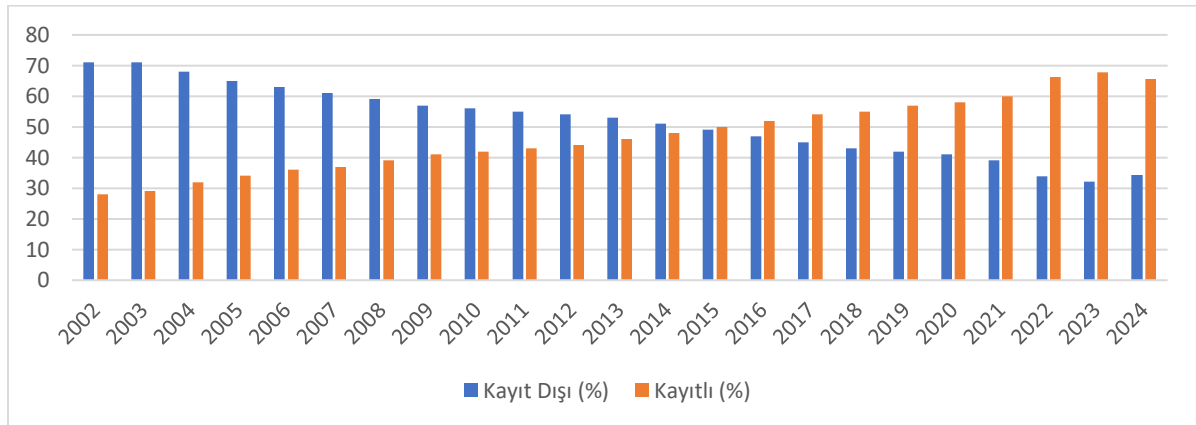
Türkiye’de kayıt dışı istihdam olgusu 1980’lerin sonlarından itibaren kayda değer bir artış göstermiş ve 1990’ların ortalarına gelindiğinde %50 seviyelerine ulaşmıştır. Bu oran, 2000’li yılların başına kadar istikrarlı bir seyir izlemiştir. Uygulanan çeşitli önlemler sayesinde, kayıt dışı istihdam oranı 2008’de %43’e, 2015’te ise %33’e düşmüştür (Mahiroğlu, 2017).

2018 yılındaki mali dalgalanmaların etkisiyle 2019’da tekrar %34 seviyesine yükselen bu oran, 2021 yılında %29’a, 2024 yılında ise 26,3’e gerilemiştir. (TÜİK, 2024)

Kayıt dışı istihdam, özellikle kadınlar ve çocuklar için daha belirgin etkiler yaratmaktadır. Kadınların kayıtlı sektörde haklarının korunmasına yönelik alınması gereken tedbirler genellikle maliyetli olduğundan, kadınlar genellikle ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Bu ayrımcılık, kadınları kayıt dışı sektör istihdamına yönlendirmekte ve bu da kadınların kayıt dışı işgücünde daha fazla yer almalarına sebep olmaktadır (Öçal ve Şenel, 2021, s. 1201).

Kentlerde, kadınlar ev hanımı statüsünde kayıt dışı sektörü beslerken, kırsal alanlarda ise ücretsiz aile işçileri olarak gelir sağlamaktadırlar. Bu durum, kadınların işgücü piyasası içinde kayıt dışı olarak yer almalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla, ev hanımlarının kayıt dışı istihdamın büyük bölümünü oluşturduğuna dair yaygın bir görüş bulunmaktadır (Özcan, 2018, s. 25). 2024 yılı itibariyle kayıtlı istihdamda kadınların daha fazla yer almaya başladıkları ve kadınların kayıt dışı istihdamın azalma eğilimi gösterse de erkeklere oranla kadınların kayıtdışı istihdam oranı çok daha yüksektir. Kadınların kayıt dışı ve kayıtlı olma durumları ise Şekil 1 ile sunulmuştur.

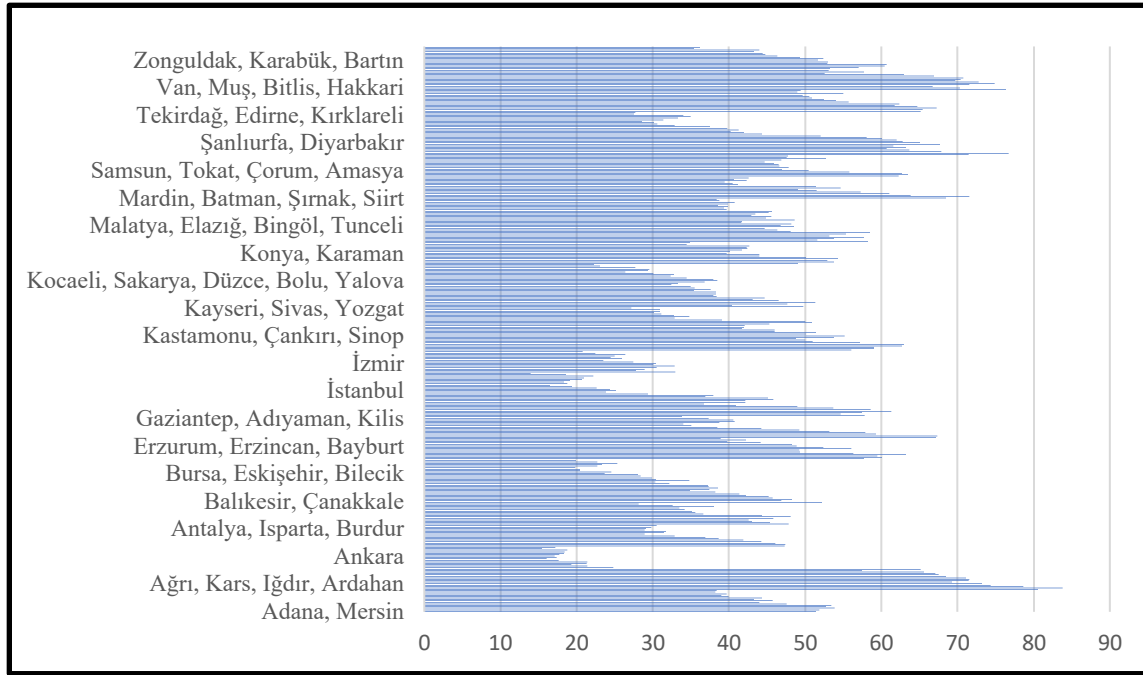
Şekil 1: Türkiye’de Kayıtlı ve Kayıt Dışı Kadın İstihdamı (2002-2024)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu Veri Portalı (2025)

Şekil 1’deki verilere göre, 2002 yılında %72,5 olan kadınların kayıt dışı istihdam oranı yıllar içinde azalma eğilimi gösterse de, 2024 yılında %32,9 oranı ile hâlâ yüksek ve ciddi bir boyuttadır (Kadıngirisimci, 2025). Bu durum, kayıt dışı kadın istihdamının ne kadar önemli bir konu olduğunu ve bu sorunun çözülmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Türkiye’de Kadınların Kayıt Dışı İstihdamının Düzey 2 Bölge Dağılımı (2007-2024).

Kaynak : TÜİK Veri Portalı (2025)

Türkiye’de kayıt dışı kadın istihdamının 26 adet Düzey 2 bölgesindeki 2007-2024 yılları arasındaki dağılımına Şekil 2’de yer verilmiştir. Yıllar itibari ile Türkiye’de kayıt dışı kadın istihdamı kayıt dışı istihdamında en yüksek TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesinde yüksektir.

3. YÖNTEM

Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi, hem zaman boyutunu hem de yatay kesit boyutunu aynı anda dikkate alarak, değişkenler arasındaki ilişkilerin daha güvenilir ve kapsamlı şekilde analiz edilmesini sağlamak amacıyla (Baltagi, 2021) seçilmiştir. Model kurulurken veri setinde GSYİH, kayıtlı kadın istihdamı, kayıt dışı kadın istihdamı, net göç hızı, kaba doğum hızı ve bölge nüfus değişim oranı 26 adet istatistiki veri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’den 2007 yılından pandemi normalleşmesinin sonu olan 2024 yılına kadar alınmıştır. Modelde Nüfus değişim oranı ve net göç hızı dışındaki diğer değişkenler doğal logaritmaları alınarak kullanılmıştır. İlgili verilere yatay kesit bağımlılık, panel birim kök, eşbütünleşme, FMOLS/DOLS ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testleri uygulanmıştır.

3.1. Model ve Değişkenler

Bağımlı değişken:

$GSYİH_{it}$ — Kişi başına düşen gayrisafi yurt içi hasıla (2007–2023, Düzey-2 bölgeleri)

Bağımsız değişkenler:

- $KLKAD_{it}$ — Kayıtlı kadın istihdamı (bin kişi)
- $KDKAD_{it}$ — Kayıt dışı kadın istihdamı (bin kişi)
- GOC_{it} — Net göç hızı (%)
- $DOGUM_{it}$ — Doğum oranı (bin kişi)
- $NUPDEG_{it}$ — Nüfus değişim oranı (%)

Araştırmanın genel modeli;

$GSYİH_{it} = \alpha_i + \beta_1 KLKAD_{it} + \beta_2 KDKAD_{it} + \beta_3 GOC_{it} + \beta_4 DOGUM_{it} + \beta_5 NUPDEG_{it} + \epsilon_{it}$ şeklinde ifade edilmiştir. Modelde i = Bölge (1...26), t = Zaman (2007...2023), α_i = Bölgeye özgü sabit etki, ϵ_{it} = hata terimini ifade etmektedir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışma, 2007-2024 dönemi için Türkiye'deki 26 adet İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 bölgesini kapsayarak, ekonomik büyüme ile kayıt dışı kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Modelde, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değerleri bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişkenler ise; kayıtlı kadın istihdamı, nüfus değişim oranı, kayıt dışı kadın istihdamı, doğum oranı ve net göç hızı olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenlerin seçimi, kayıt dışı istihdama etki eden sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin literatürde sıkça vurgulanması temel alınarak yapılmıştır. Göç, doğum oranı ve nüfus değişim oranı gibi değişkenler bu kapsamda modele dahil edilmiştir. Modelin uygunluğunu artırmak amacıyla, net göç hızı ve nüfus değişim oranı dışındaki tüm değişkenlerin logaritmik değerleri analize dahil edilmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler				
Değişkenler	Ortalama	Min	Max	Standart S.
GSYİH (\$)	17.778	15.498	21.512	1.041
Göç (%)	-1.368	-42.953	71.211	10.183
Kayıt Dışı Kadın (bin)	11.711	8.853	12.945	0.550
Kayıtlı Kadın İstihdamı (bin)	11.318	8.517	14.296	1.068
Doğum (bin)	10.559	8.902	12.400	0.666
Nüfus Değ. Oranı (%)	0.9913	0.934	1.033	0.011

Tablo 1’de verilen tanımlayıcı istatistikler içinde en yüksek ortalama değer GSYİH değişkenine, en düşük ortalama değer ise göç değişkeninde olduğu gözlenmiştir. Göç değişkeninin negatif etkisi, Lewis (1954)’in ikili sektör modeli çerçevesinde yorumlanabilir. Kırsaldan kente göç, kayıt dışı işgücünü artırarak düşük ücretli sektörlerin büyümesine neden olmakta, bu da toplam verimliliği sınırlamaktadır. Benzer bulgular Bove ve Elia (2017) tarafından da rapor edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için korelasyon matrisi yapılarak Tablo 2’te sunulmuştur.

Tablo 2: Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Göç	Doğum	Kayıtlı Kadın İst.	Kayıt Dışı Kadın
Göç	1.000	-0.068	0.459	0.151
Doğum	-0.068	1.000	0.450	0.281
Nüfus Değ. Oranı	-0.415	-0.400	-0.190	0.057
Kayıtlı Kadın İst.	0.459	0.450	1.000	0.151
Kayıt Dışı Kadın	0.151	0.281	0.558	1.000

Değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorununun tespitinde, genellikle iki değişken arasındaki korelasyon katsayısının 0.75’in üzerinde olması durumunda söz konusu değişkenlerin analiz dışı bırakılması önerilmektedir. Bu çalışmada gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin arasındaki en yüksek korelasyon katsayısının 0.55 düzeyinde olduğu görülmüş ve bu nedenle çoklu doğrusal bağlantı probleminin söz konusu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, hangi birim kök ve eşbütünleşme testlerinin uygulanacağına karar verebilmek amacıyla, veri serilerinin homojenlik düzeyi ile yatay kesit bağımlılığı özelliklerinin öncelikle incelenmesi gereklidir. Bu çerçevede, serilerdeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek için Pesaran ve Yamagata tarafından 2008 yılında geliştirilen homojenlik testinden yararlanılmıştır. Modelin genel yapısına ilişkin homojenlik testi sonuçları ise Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Homojenlik Test Sonuçları

	İstatistik	Olasılık
Delta ($\tilde{\Delta}$)	7.4120	0.000
Delta ($\tilde{\Delta}$) Adj.	10.1500	0.000

Homojenlik testi sonucunda elde edilen ($\tilde{\Delta}$) testi istatistiği 7.4120 ($p=0,000$), $\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistiği ise 10.150 ($p=0,000$) değerinde olup, yapılan test sonucunda, %1 düzeyinde eğim parametrelerinin homojen olmadığına dair H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Elde edilen bulgular, panel veri analizinde kullanılan değişkenlerin homojen olmayıp, yapısal olarak heterojenlik içerdiğine işaret etmektedir. Bu nedenle, eşbütünleşme vektörüne ilişkin parametrelerin tahmininde, değişkenler arası farklılıkları dikkate alan FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca, panel veri analizine geçilmeden önce serilerin durağanlık düzeylerinin test edilmesi amacıyla yatay kesit bağımlılığı analiz edilmiştir. Bu kapsamda uygulanan Pesaran CD testi sonuçları Tablo 4’te raporlanmaktadır. Pesaran (2004) tarafından geliştirilen Cross Section Dependent (CD) testi ile (Özbek, 2023, s. 131) tarafından geliştirilen yöntem, analizlerimizde Denklem 1’deki şekliyle kullanılmıştır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \quad (1)$$

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Değişken	İstatistik	p-istatistik
<i>LM</i>	611.80	0.000
<i>LM_{adj}</i>	11.82	0.000
<i>CD_{LM}</i>	12.64	0.000

Serilere ilişkin olasılık değerlerinin 0.05 düzeyinin altında olması, %5 anlamlılık düzeyinde “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindeki H_0 hipotezinin reddedilmesine neden olmuştur. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğu tespit edildiğinden, analizde ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla CADF testi uygulanmıştır. CADF testi yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak birim kök testidir. Bu test, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin bir uyarlaması olup, yatay kesit bağımlılığını dikkate alarak durağanlık testi yapar. CADF testi, panel verilerindeki her birim için ayrı ayrı hesaplanarak, her bir serinin durağan olup olmadığını değerlendirir (Pesaran, 2007). CADF testi, aşağıdaki Denklem 2’ye dayalı olarak En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) ile tahmin edilebilir (Altıntaş ve Alancıoğlu, 2021, s. 268);

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p=i} c_{ij} \Delta y_{i,t-j} + d_i t + h_i y_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{p=i} n_{ij} \Delta y_{t-j} + \varepsilon_{i,t} y_{t-1} \quad (2)$$

CADF birim kök testi için hipotezler;

$$H_0 : \rho_i = 0$$

$$H_1 : \rho_i < 0, i = (1, 2, 3, \dots, N_1), \rho_i = 0, (i = N_1 + 1, N_2 + 2, \dots, N)$$

Testten elde edilen bulgular Tablo 5 ve Tablo 6’da raporlanmıştır.

Tablo 5: CADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabit trendli (Düzy)			Sabitli (Düzy)		
	t	Z	p	t	Z	p
Nüfus Değişim Oranı	-4.089	-8.325	0.000	-3.636	-8.882	0.000
GSYİH	-2.224	0.162	0.564	-1.954	-1.083	0.139
Doğum	-2.393	-0.607	0.272	-1.041	3.147	0.999
Göç	-3.367	-5.041	0.000	-2.988	-5.877	0.000
Kayıt Dışı Kadın	-2.841	-2.644	0.004	-2.340	-2.875	0.002
Kayıtlı Kadın İstihdamı	-2.704	-2.019	0.022	-2.593	-4.048	0.000

Tablo 6: CADF Birim Kök Testi (Gecikme Uzunluğu 1 alınmıştır)

Değişkenler	Sabit trendli			Sabitli		
	t	Z	p	t	Z	p
Nüfus Değişim Oranı	-3.283	-4.657	0.000	-2.406	-3.178	0.001
GSYİH	-1.919	1.552	0.940	-1.898	-0.823	0.205
Doğum	-3.659	-6.369	0.000	-0.790	4.310	1.000
Göç	-2.335	-0.341	0.367	-2.260	-2.502	0.006
Kayıt Dışı Kadın	-2.451	-0.872	0.192	-2.237	-2.398	0.008
Kayıtlı Kadın İstihdamı	-2.998	-3.360	0.000	-2.459	-3.424	0.000

3.4. Değişkenlerin Birim Kök Analizi

Bu çalışmada, analizde kullanılan değişkenlerin düzeyde ve birinci gecikme uzunluğu (1) ile sabitli ve sabit trendli birim kök özellikleri incelenmiştir. Yapılan birim kök testleri sonucunda elde edilen bulgulara göre, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) serisinin %1 ve %5 istatistiksel önem seviyelerinde birim kök içerdiği ve serinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği belirlenmiştir. Kayıtlı Kadın İstihdamı serisinin ise birim kök içermediği, dolayısıyla durağan olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, Kayıt Dışı Kadın İstihdamı ve Göç değişkenleri %1 ve %5 önem seviyelerinde birim kök barındırmakta olup, bu serilerin de birinci farkları alındığında durağanlaştığı gözlemlenmiştir. Doğum ve Nüfus değişkenlerinin ise birim kök içermediği ve doğal olarak durağan seriler olduğu sonucuna varılmıştır. Kayıt dışı kadın istihdamındaki %1'lik artışın GSYİH'yi yaklaşık %0,27-%0,29 oranında azalttığı bulunmuştur. Bu sonuç, Bölükbaş (2018) ve İnal (2019) tarafından Türkiye örneğinde elde edilen bulgularla paralellik göstermektedir. Dam vd. (2018)'in anlamlı bir ilişki bulamamasının ise veri dönemi farklılığı ve model spesifikasyonundan kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Panel veri setlerinde seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinde eşbütünleşme testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu testler, panel veri yapısındaki heterojenliğe belirli ölçüde izin verse de, birden fazla açıklayıcı değişkenin veya vektörün panelin farklı kesimlerinde değişkenlik göstermesine olanak tanımamaktadır (Asteriou ve Hall, 2007, s. 378). Pedroni eşbütünleşme modeli Denklem 3'te gösterilen şekilde kurulmuştur (Güriş, 2015, s. 269).

$$Y_{it} = a_i + \delta_i t + \beta_{1i} X_{1i,t} + \dots \beta_{ki} X_{ki,t} + e_{it} \quad (3)$$

Pedroni tarafından geliştirilen FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi, uzun dönemli ilişkileri incelemek için kullanılan bir tekniktir. Standart hataların düzeltilmesi, tahminlerin güvenilirliğini artırarak daha doğru sonuçlar elde edilmesine olanak tanır. Bu sayede, analizlerden çıkarılan sonuçlar ve yapılan yorumlar daha sağlam temellere oturur. (Tekbaş, 2019, s. 404). Denklem 4'te yer alan Grup ortalama Panel FMOLS yönteminde ise panel regresyon modeline dayalı bir yaklaşım yer almaktadır.

$$\begin{aligned} x_{it} &= x_{it-1} + e_{it} \\ y_{it} &= a_i + \beta x_{it} + \mu_{it} \end{aligned} \quad (4)$$

Bu denklemde x_{it} ise bağımsız değişkenleri, y_{it} bağımlı değişkeni, ve a_i sabit etkileri temsil eder. Model, panelin yatay kesitleri arasında bağımsızlık varsayımına dayanır.

Seriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi, Kao testi kullanılarak detaylı bir şekilde araştırılmış ve test sonuçlarına ait bulgular Tablo 7'de raporlanmıştır.

Tablo 7: Kao Eş Bütünleşme Testi

	t-istatistik	p-istatistik
Dickey Fuller t test	-3.480	0.000
Genişletilmiş Dickey-Fuller t test	2.751	0.003
Düzeltilmemiş Dickey-Fuller t test	-4.669	0.000
Değiştirilmiş Dickey Fuller t test	-2.477	0.006
Değiştirilmiş Düzeltilmemiş Dickey Fuller t test	-5.036	0.000

Kao (1999) tarafından geliştirilen panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, %1 anlamlılık düzeyinde "seriler arasında eşbütünleşme yoktur" yönündeki sıfır hipotezi reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemli bir eşbütünleşik ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonucun ardından, eşbütünleşme katsayılarının sapmasız biçimde tahmin edilebilmesi amacıyla, tahmin edici yöntemlerin tutarlılığı FMOLS ve DOLS yaklaşımlarıyla değerlendirilmiştir.

FMOLS yöntemi, sabit etkili klasik tahmincilerde ortaya çıkabilecek sapmaları giderirken; DOLS yöntemi ise modele dinamik değişkenleri entegre ederek statik tahminlerdeki olası sapmaları düzeltme imkânı sunmaktadır (Sethi vd, 2020). Uzun dönemli ilişkilerin tahminine yönelik bağımlı ve bağımsız değişkenlerin FMOLS ve DOLS analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: FMOLS ve DOLS Tahmini

Değişkenler	FMOLS	DOLS
Kayıtlı Kadın İstihdamı	0.963*** (0.000)	0.995*** (0.000)
Kayıt Dışı Kadın	-0.299*** (0.000)	-0.271*** (0.000)
Göç	-0.008*** (0.000)	-0.022*** (0.002)
Doğum	0.145** (0.032)	0.165* (0.029)
Nüfus Değişim Oranı	-1.147	0.852
R²	0.69	0,89

Panel FMOLS analizine ilişkin bulgular, kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirme amacıyla kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kayıtlı kadın istihdamı, kayıt dışı kadın istihdamı ve göç değişkenlerine ait katsayılar %1 düzeyinde anlamlı bulunurken; doğum oranı değişkenine ilişkin katsayı ise %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Model kapsamında incelenen değişkenlerden kayıtlı kadın istihdamı ve doğum oranının, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Doğum oranının büyüme üzerindeki negatif etkisi, kısa vadede nüfus baskısı hipotezi ile uyumludur (Malthus, 1798). Nüfus artışı, işgücü piyasasında arzı artırırken, yeterli kayıtlı istihdam yaratılmadığında kayıt dışı istihdam oranını yükseltmekte ve bu durum ekonomik büyümeyi sınırlamaktadır.

Buna karşılık, kayıt dışı kadın istihdamı ile göç değişkenleri GSYİH ile negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki sergilemektedir. Panel veri analizine göre, incelenen dönem boyunca kayıtlı kadın istihdamında meydana gelen %1’lik bir artış, kişi başına GSYİH’de yaklaşık 0,96 birimlik bir artışa yol açmaktadır. Diğer yandan, kayıt dışı kadın istihdamındaki %1’lik bir artışın, GSYİH’yi yaklaşık 0,29 birim oranında olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Bu bulgu, neoklasik büyüme teorisi (Solow, 1956) ve insan sermayesi teorisi (Becker, 1964) ile uyumludur; çünkü kayıtlı istihdam, verimliliği ve üretkenliği artırarak büyümeyi desteklerken, kayıt dışı istihdam düşük verimlilik ve düşük katma değerli üretimle ilişkilidir.

Kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerine etkisini daha ayrıntılı şekilde değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen Panel DOLS tahmin sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Panel DOLS analizine göre, kayıtlı ve kayıt dışı kadın istihdamı değişkenleri %1 anlamlılık düzeyinde; göç değişkeni ise %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular, kayıtlı kadın istihdamı ve doğum oranının GSYİH üzerinde pozitif yönlü etkiler yarattığını; buna karşılık kayıt dışı kadın istihdamı ile göçün ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, kayıtlı kadın istihdamında gerçekleşen bir birimlik artış kişi başına GSYİH’de yaklaşık 0,99 birimlik artışa yol açarken; doğum oranındaki bir birimlik artış kişi başı GSYİH’yi yaklaşık 0,16 birim artırmaktadır. Buna karşılık, kayıt dışı kadın istihdamındaki bir birimlik artış GSYİH’yi yaklaşık 0,27 birim ters yönde azaltmaktadır.

Modelde birim kök ve eşbütünleşme analizlerinin gerçekleştirilmesinin ardından, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla Dumitrescu-Hurlin(2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Bu test, paneldeki her bir yatay kesit birimi için ayrı ayrı hesaplanan bireysel Wald testlerinin ortalamasını sunarak hem heterojenliği hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate alır (Uza, 2021, s. 96).

Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi, aşağıda Denklem 5’te belirtilen formül aracılığıyla:

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (5)$$

ifade edilir. Bu formülde (α_i) boyutundaki bireysel etkilerin sabit olduğu varsayılır. (Tekbaş, 2019, s. 405).

Söz konusu teste ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9: Panel Granger Nedensellik Testi - Dumitrescu ve Hurlin (2012)

Nedensellik	Gecikme Uzunluğu=1		Gecikme Uzunluğu=2	
	Z-bar (p)	W-bar	Z-bar (p)	W-bar
Kayıt Dışı Kadın İst. → GSYİH	-0.125 (0.901)	0.965	2.882*** (0.004)	3.131
Kayıtlı Kadın İst. → GSYİH	0.948 (0.343)	1.262	1.279 (0.201)	2.506
GSYİH → Kayıtlı Kadın İst.	7.549*** (0.000)	3.093	7.097*** (0.000)	4.784
GSYİH → Kayıt Dışı Kadın İst.	6.307*** (0.000)	2.749	3.986*** (0.000)	3.563
Göç → GSYİH	5.214* (0.000)	2.446	2.504** (0.012)	2.982

GSYİH → Göç	-0.420 (0.674)	0.884	2.383** (0.017)	2.934
Nüfus Değişim Oranı → GSYİH	-0.156 (0.875)	1.158	-0.381 (0.702)	2.384
GSYİH → Nüfus Değişim Oranı	3.611*** (0.000)	2.685	2.338** (0.019)	4.396
Doğum → GSYİH	13.965*** (0.000)	4.873	13.436*** (0.000)	7.270
GSYİH → Doğum	7.595*** (0.000)	3.107	25.201*** (0.000)	11.885
Kayıt Dışı Kadın İst. → Nüfus Değişim Oranı	2.484** (0.013)	2.228	1.612 (0.106)	3.859
Nüfus Değişim Oranı → Kayıt Dışı Kadın İst.	-1.498 (0.133)	0.614	-0.644 (0.519)	2.190
Göç → Kayıt Dışı Kadın İst.	0.797 (0.426)	1.221	1.396 (0.163)	2.548
Kayıt Dışı Kadın İst. → Göç	2.609*** (0.009)	1.724	2.560** (0.011)	3.004
Doğum → Kayıt Dışı Kadın İst.	5.879*** (0.000)	2.631	3.462*** (0.001)	3.358
Kayıt Dışı Kadın İst. → Doğum	4.301*** (0.000)	2.193	2.991*** (0.003)	3.173

Not: * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$ düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Kayıt dışı kadın istihdamı ile GSYİH arasındaki ilişki analizine göre, GSYİH'den kayıt dışı kadın istihdamına gecikme uzunluğu 1 olarak alındığı durumda tek yönlü nedensellik ilişkisi %1 anlamlılık düzeyinde tespit edilmiştir. Gecikme uzunluğu 2'ye çıkarıldığında ise her iki değişken arasında çift yönlü nedensellik olduğu görülmüş ve H_0 hipotezi bu kapsamda reddedilmiştir.

Kayıtlı kadın istihdamı ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edildiğinde, GSYİH'den kayıtlı kadın istihdamına doğru %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmış ve bu doğrultuda H_0 hipotezi reddedilmiştir. Ancak, tersi yönde yani kayıtlı kadın istihdamından GSYİH'ye doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması nedeniyle, bu durumda H_0 hipotezi reddedilememiştir. Nedensellik analizi sonuçları, GSYİH ile kayıt dışı kadın istihdamı arasında iki yönlü ilişki olduğunu göstermektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin kayıt dışı istihdam oranlarını etkileyebildiğini; aynı zamanda kayıt dışı istihdamdaki değişimlerin de büyüme üzerinde doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Politika açısından bu, büyüme odaklı stratejilerin kayıt dışılığı azaltıcı etkiye sahip olabileceğini, ancak bunun tek başına yeterli olmayacağını göstermektedir.

Göç ile GSYİH arasındaki nedensellik analizine göre, bir dönemlik gecikmede göçten GSYİH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Ancak gecikme süresi iki döneme çıktığında, bu iki değişken arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiş ve buna bağlı olarak H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Doğum oranı ile GSYİH arasında gerçekleştirilen analizde, %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığı saptanmış ve bu nedenle H_0 hipotezi reddedilmiştir. Benzer şekilde, nüfus değişim oranı ile GSYİH bakımından yapılan nedensellik değerlendirmesinde, GSYİH'den nüfus değişim oranına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiş; ancak ters yönde bir ilişki belirlenemediğinden H_0 hipotezi bu durumda reddedilememiştir.

Göç ile kayıt dışı kadın istihdamı arasında yapılan nedensellik analizinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki gözlemlenmemiş ve bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Ancak kayıt dışı kadın istihdamının göç üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde, bir dönemlik gecikmede %1 düzeyinde, iki dönemlik gecikmede ise %5 düzeyinde anlamlı nedensellik ilişkisi saptanmış ve her iki durumda da H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Doğum oranı ile kayıt dışı kadın istihdamı arasındaki ilişkinin incelendiği analizde, iki değişken arasında %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiş ve bu kapsamda H_0 hipotezi reddedilmiştir. Benzer şekilde, kayıt dışı kadın istihdamı ile nüfus değişim oranı arasında %5 düzeyinde, kayıt dışı kadın istihdamından nüfus değişimine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiş; ancak ters yönde bir ilişki tespit edilemediğinden H_0 hipotezi reddedilememiştir.

Genel değerlendirme sonucunda, kayıt dışı kadın istihdamı, doğum oranı, göç ve nüfus değişim oranı değişkenleri ile GSYİH arasında anlamlı nedensellik ilişkileri olduğu saptanmıştır. Buna karşılık, kayıtlı kadın istihdamı ile GSYİH arasında çift yönlü ya da tek yönlü herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Ayrıca nüfus değişim oranı ve doğum oranı, kayıt dışı kadın istihdamının Granger nedenleri olarak ortaya çıkarken, göç değişkeni açısından böyle bir ilişki tespit edilmemiştir.

Granger nedensellik testi sonuçları, değişkenler arasındaki yönlü ilişkileri ortaya koyarken, bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla panel veri analizi uygulanmıştır. Uygulanan modelin sabit etkiler mi yoksa rassal etkiler modeli mi olduğunun belirlenebilmesi için Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen test sonuçlarına göre, uygun ve etkin modelin sabit etkiler modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sabit ve rassal etkiler modellerine ilişkin tahmin sonuçları Tablo 10'da ayrıntılı biçimde sunulmaktadır.

Tablo 10: Sabit ve Tesadüfi Etki Panel Veri Analizi

Değişkenler	Rassal Etki	Sabit Etki
Kayıtlı Kadın İst.	1.086*** (0.000)	1.237*** (0.000)
Kayıt Dışı Kadın İst.	-0.348*** (0.000)	-0.1261** (0.019)
Göç	0.004 (0.132)	0.0048** (0.026)
Doğum	0.073 (0.164)	-1.633*** (0.000)
Nüfus Değişim Oranı	1.994 (0.429)	6.422*** (0.000)
R ²	0.82	0.87
chi ² (8)	301.59	
Prob>chi2	0.000	

Modelde yer alan değişkenler incelendiğinde, kayıtlı kadın istihdamında meydana gelen bir birimlik artışın, kişi başına düşen GSYİH üzerinde yaklaşık %1,23 oranında pozitif ve anlamlı bir etki yarattığı belirlenmiştir. Bu bulgu, kadın istihdamı ile ekonomik büyümeyi inceleyen Luci (2009), Taşseven (2018) ve Aydoğmuş (2019) gibi çalışmalarda elde edilen sonuçlarla paralellik göstermektedir. Kayıt dışı kadın istihdamında gerçekleşen bir birimlik artışın, GSYİH üzerinde yaklaşık 0,13 birimlik negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, kayıt dışı ekonominin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyen önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, Türkiye’de kayıt dışı istihdam ile ekonomik büyüme arasında negatif ancak anlamsız bir ilişki bulan Dam vd. (2018) çalışmasından farklılık göstermekteyken, Bölükbaş (2018) ve İnal (2019) çalışmalarının bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Modeldeki göç değişkenine dair bir birimlik değişim, GSYİH’yi 0.004 birim aynı yönde etkilemektedir. Bu bulgular, ekonomik büyüme ve göç arasındaki ilişkiyi ele alan Altunç vd. (2017), Bove ve Elia (2017) ile Bayraktar ve Özyılmaz (2019) gibi çalışmalarla benzer nitelikte bulunmuştur.

Doğum hızı ile GSYİH üzerindeki etkisi incelendiğinde, doğum hızında meydana gelecek bir birimlik değişimin GSYİH’yi ters yönde %1,63 birim azaltacağı tespit edilmiştir. Bu bulgu, Ashraf vd. (2013) çalışmalarına benzerlik gösterirken, nüfus değişim oranının etkisi ise Polat (2018) ile benzerlik göstermektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 2007–2024 dönemi için Türkiye’de kayıt dışı kadın istihdamının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Analiz bulguları şu şekilde özetlenebilir:

1. Kayıtlı kadın istihdamı ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı şekilde etkilemektedir.
2. Kayıt dışı kadın istihdamı, büyüme üzerinde negatif ve anlamlı etkiye sahiptir.
3. Göç ve doğum oranı büyümeyi olumsuz etkilerken, nüfus değişim oranının etkisi istatistiksel olarak zayıf bulunmuştur.
4. Nedensellik analizi, kayıt dışı kadın istihdamı ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar, kayıtlı istihdamın teşvik edilmesinin ekonomik büyüme için kritik önem taşıdığını; kayıt dışı istihdamın ise büyüme potansiyelini sınırlayan bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Kayıt dışı istihdam olgusu, yalnızca gelişmiş ekonomilerde değil, aynı zamanda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de yapısal bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Kadınların iş gücü piyasasına daha yoğun şekilde dahil olduğu alanlardan biri olan kayıt dışı istihdam, işsizlik, yoksulluk, düşük eğitim düzeyi, yüksek enflasyon oranları ve hızlı nüfus artışı gibi çeşitli sosyo-ekonomik dinamiklerden etkilenmektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde ise, 1980 sonrası dönemde kayıt dışı istihdamın belirgin biçimde artış gösterdiği ve bu artışın kadınlar arasında erkeklere kıyasla daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir.

2007-2024 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye’nin 26 İBBS Düzey 2 bölgesine ait panel verilerini kullanarak, kayıt dışı kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin sonuçlarına göre, kayıt dışı kadın istihdamının GSYİH üzerinde ters yönde ve önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Seriler arasında yapılan eşbütünleşme testleri, kayıtlı kadın istihdamı ve nüfus değişkenlerinin ekonomik büyüme ile aynı yönde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösterirken, doğum, göç ve kayıt dışı kadın istihdamı değişkenlerinin GSYİH üzerinde ters yönde ve anlamlı etkiler yarattığı saptanmıştır. Ayrıca, seriler arasındaki nedensellik testi, ekonomik büyüme ile kayıt dışı kadın istihdamı arasında nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuş, ancak kayıtlı kadın istihdamı ile böyle bir ilişki tespit edilememiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, Türkiye’de yaşayan kadınların kayıt dışı istihdam konusunda bilinçlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Kadınların mesleki eğitim alması, uygun maliyetli ve güvenilir çocuk bakım hizmetleri sunulması, vergi ve sosyal güvenlik sistemlerinin daha adil ve sürdürülebilir hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, devletlerin kadınların kayıtlı olarak istihdam edilmelerini teşvik etmek amacıyla çeşitli mali yükleri hafifletecek teşvik politikaları geliştirilmesi gerekmektedir.

Kayıt dışı kadın istihdamının büyüme üzerindeki olumsuz etkisini dikkate alarak, kadınların kayıtlı istihdama geçişini teşvik edecek mekanizmaların acilen tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle bölgesel düzeyde hedefli teşvik politikaları, istihdamda cinsiyet eşitsizliğini azaltmada etkili olabilir.

Sonuç olarak, kadınların kayıtlı istihdama kazandırılabilmesi için eğitim, mesleki gelişim, sosyal güvenlik sistemindeki düzenlemeler ve iş gücü piyasasına yönelik politikaların gözden geçirilmesi önemlidir. Kadınlara yönelik mesleki eğitim programlarının, özellikle teknoloji ve hizmet sektörlerinde yoğunlaştırılması gerekmektedir. Kırsal bölgelerde kadınların kayıtlı sektöre geçişini kolaylaştıracak beceri sertifika programları düzenlenmelidir. Kayıt dışı istihdamla mücadelede enflasyon ve işsizlik gibi sosyo-ekonomik unsurlar da dikkate alınarak etkili politikalar geliştirilmelidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, sektörel bazda kayıt dışı kadın istihdamının spesifik etkilerini veya eğitim düzeyi ile kayıt dışılık arasındaki etkileşimi daha derinlemesine inceleyerek, mevcut politikalara yönelik daha ayrıntılı ve hedef odaklı çıktılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ağırkaya, M. B. (2022). Yeni sosyal ekonomi anlayışında iş gücü tercihinde bilişsel beceriler ve kadın işgücü perspektifinde büyüme: Türkiye değerlendirmesi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1), 157–175.
- Altıntaş, H., & Alancioğlu, E. (2021). Dış borçlanma ve ekonomik büyüme: Gelişmekte olan ülkeler üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel veri analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 261–279.
- Altunç, Ö. F., Ucan, O., & Akyıldız, A. (2017). Dış göçlerin Türkiye ekonomisinde işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme üzerine etkileri: Ekonometrik bir analiz (1985–2015). *Researcher: Social Science Studies*, 5(8), 197–212.
- Artık, E. (2022). *Kayıt dışı istihdam ve kadın işgücü: Bağcılar ilçesi örneği* [Yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ashraf, Q. H., Weil, D. N., & Wilde, J. (2013). The effect of fertility reduction on economic growth. *Population and Development Review*, 39(1), 97–130.
- Asteriou, D., & Hall, S. G. (2007). *Applied econometrics: A modern approach using EViews and Microfit revisited edition*. Palgrave Macmillan.
- Aydoğmuş, R. (2019). *Türkiye’de kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisi: Bir zaman serisi analizi* [Yüksek lisans tezi]. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltagi, B. H. (2021). *Econometric analysis of panel data* (6th ed.). Springer Nature.
- Basumatary, R. (2013). Socio-economic status of women weavers in informal sector in Kokrajhar Town: A study. *Global Research Methodology Journal*, 11(8), 1–5.
- Bayraktar, Y., & Özyılmaz, A. (2019). Türkiye’de iç göç ve ekonomik büyüme. *İş ve Hayat*, 5(9), 100–111.

- Bölükbaş, M. (2018). Kayıt dışı istihdam ve genç işsizlik ekonomik büyüme ile ilişkili olabilir mi? Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 75–90.
- Bove, V., & Elia, L. (2017). Migration, diversity and economic growth. *World Development*, 89, 227–239.
- Çetintaş, H., & Vergil, H. (2003). Türkiye’de kayıtdışı ekonominin tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 15–30.
- Çoruhlu Kamalıoğlu, N. (2014). *Kayıt dışı istihdam ve Türkiye’de uygulanan mücadele yöntemlerinin değerlendirmesi* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dam, M., Ertekin, Ş., & Kızılcı, N. (2018). Türkiye’de kayıt dışı istihdamın boyutu: Ekonometrik bir analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 293–318.
- Dirienzo, C. E., & Das, J. (2021). Formal female entrepreneurship and the shadow economy. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 13(5), 63–72.
- Elgin, C., & Elveren, A. Y. (2021). Informality, inequality, and feminization of labor. *Women’s Studies International Forum*, 88, 102505.
- Ergüder, B. (2006). *Türkiye’de kadın emeğinin değişen yapısı: Enformel kesimde kadın emeği ve kadın emeğine talep* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fleming, M. H., Roman, J., & Farrell, G. (2000). What is the informal economy, anyway? *Journal of International Affairs*, 53(2), 387–409.
- Gülcemal, E. (2009). *Türkiye’deki kamu kurumlarının kayıt dışı istihdamla mücadeledeki görevleri* [Sosyal Güvenlik Uzmanlık Tezi]. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı.
- Güriş, S. (2015). *Panel veri ve panel veri modelleri: Stata ile panel veri modelleri*. Der Yayınları.
- Halıcıoğlu, F. (1999). The black economy in Turkey: An empirical investigation. *The Review of Political Sciences of Ankara University*, 53(1), 175–191.
- İnal, H. (2019). *Kayıt dışı istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği* [Yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kadıngirisimci (2025). İstatistikler, (<https://kadingirisimci.gov.tr/istatistikler/>), Erişim tarihi: 20 Ağustos 2025)
- Kara, M., & Demir, H. (2023). Bölgesel eşitsizlikler bağlamında kayıt dışı kadın istihdamı ve ekonomik kalkınma: Türkiye için mekânsal panel veri analizi. *Ekonomi ve Kalkınma Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 145–168.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme politikası*. İmge Yayınevi.
- Koçak, E., & Uzay, N. (2018). Demokrasi, ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme. *Sosyoekonomi*, 26(36), 81–102.
- Kümbetoğlu, B., User, İ., & Akpınar, A. (2010). Unregistered women workers in the globalized economy: A qualitative study in Turkey. *Feminist Formations*, 96–123.
- Lu, Y. H. (1992). Married women’s informal employment in Taiwan. *Proceedings of the National Science Council, ROC*, 2(2), 202–217.

- Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2–3), 97–108.
- Mahiroğlu, A. (2017). Türkiye’de kayıtdışı istihdam ve önlemeye yönelik stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(2), 547–565.
- OECD. (2002). *Measuring the non-observed economy: A handbook*. OECD Publishing.
- OECD. (2024). *Women in informal employment: The role of digitalisation in transition to formal jobs*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.xxxx/oecd.2024.xx>
- Öğünç, F., & Yılmaz, E. (2000). Estimating underground economy in Turkey. *The Central Bank of the Republic of Turkey*.
- Öçal, M., & Şenel, D. (2021). Türkiye’de kayıt dışı istihdamın bölgesel analizi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2, 1201–1232.
- Önder, İ. (2001). Kayıtdışı ekonomi ve vergileme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(23), 241–254.
- Özbay, B. (2020). Türkiye’de çocuk, kadın ve göçmenlerin kayıt dışı istihdamı. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(5), 1–6.
- Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme, küreselleşme ve ekolojik ayak izi ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 123–138.
- Özcan, N. (2018). *Kadın istihdamında kayıt dışılık sorunu: İskenderun örneği* [Yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçatal, E. Ö., & Güven, P. (2022). Covid-19 krizi sürecinin kadınların kayıt dışı istihdamına etkileri. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(1), 73–101.
- Öztürk, S., & Başar, D. (2018). Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına yönelik tercihleri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 41–58.
- Pesaran, H. M. (2004). General diagnostic tests for cross-section dependence in panels (Working Paper No. 0435). University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93.
- Polat, M. A. (2018). Türkiye’de ekonomik büyümenin ve nüfus artışının ekonometrik modellenmesi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 205–228.
- Sosyal Güvenlik Kurulu Veri Portalı, (<https://net.sgk.gov.tr/SgkVeriV2/> Erişim Tarihi: 15 Nisan 2025)
- Sugözü, H. İ. (2010). *Kayıt dışı ekonomi ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sarılı, M. A. (2002). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları. *Bankacılık Dergisi*(41).
- Sethi, N., Mohanty, S., Das, A., & Sahoo, M. (2020). Health expenditure and economic growth nexus: Empirical evidence from South Asian countries. *Global Business Review*, 1–15.
- Sugözü, H. İ. (2010). *Kayıt dışı ekonomi ve Türkiye*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Sülkü, S. N. (2016). *Ekonometrik teori*. Gazi Kitabevi.

- Şahin, D. K. (2022). Kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi: Ampirik bir analiz. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 277–288.
- Şahin, K., & Develi, A. (2021). Kadın istihdamında kayıt dışılık sorunu. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(27), 386–400.
- Şahinli, M. A., & Şahbaz, N. (2013). Tarımda kadın istihdamı: Sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık durumu. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25), 85–103.
- Şengül, O. (2019). *Gelişmekte olan ülkelerde yabancı banka girişlerinin etkisi* [Doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şenel, D., & Öçal, M. (2021). Türkiye’de kayıt dışı istihdamın bölgesel analizi. *Çalışma ve Toplum*, 2(69), 1201–1232.
- Taşseven, O. (2018). The relationship between economic development and female labor force participation rate: A panel data analysis. In U. Hacıoğlu & H. Dinçer (Eds.), *Global financial crisis and its ramifications on capital markets* (pp. 555–567). Springer.
- Tatoğlu, F. Y. (2016a). Various approaches for the estimation of the three-dimensional fixed and random effect models. *Eurasian Econometrics, Statistics and Empirical Economics Journal*, 5, 60–70.
- Tatoğlu, F. Y. (2016b). *Panel veri ekonometrisi: Stata uygulamalı* (3. baskı). Beta Yayınları.
- Tekbaş, M. (2019). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşme ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 397–412.
- TÜİK Veri Portalı (2024). İstihdam, İşsizlik, Ücret İstatistikleri, (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> , Erişim tarihi: 15 Nisan 2025)
- Us, V. (2004). Kayıtdışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği. *Tartışma Metni*(17).
- Uza, G. D. (2021). *OECD ülkelerinde sosyal yardımların yoksulluk üzerine etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Webb, A., McQuaid, R., & Rand, S. (2020). Employment in the informal economy: Implications of the COVID-19 pandemic. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(9–10), 1005–1019.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. MIT Press.
- Yanici Erdal, İ. Ö. (2019). *Kayıt dışı istihdamın sosyo-ekonomik nedenleri: İzmir ili örneği* [Yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A., & Aksoy, S. (2025). Pandemi sonrası hibrit çalışma modelleri ve kayıt dışı kadın istihdamının dönüşümü. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Dergisi*, 47(1), 35–59.